

Aymuray killa 2012 wata

Qhichwata yachaqarikunapaq

15

chunka
phichqayuy

RURI

Imatataq ruwachkanku? _____ 3
Mit'akuna _____ 3
Yawisla p'acha _____ 8

Imatataq kunan yachaqarisunchik?

Kay raphikunapiqa ruway ruwakuchkasqanta -chka k'askaqwan ñawirispa, qillqarispa chanta parlarispa ima apaykachayta yachaqarisunchik.

WiñayPacha

Bolivia Suyu Yachay Kamachina Wasip sapa iskay qanchischaw qhichwa simi yachachiynin.

Yachay Kamachina.

Ñawra Kawsaypura Rimaykuna Kamachina T'aqa.

Av. Arce N° 2147

Karu rima: 2442144 – 2442074

e-mail: winaypacha@minedu.gob.bo

Yachay Kamachiq: Roberto Aguilar Gómez
UPIIP Umalliq: Walter Gutiérrez Mena
Purichiqkuna: Aurora Quinteros
Samuel Yanaje Yarvi
Juan Revollo Valencia
Qillqaq: Jessica Lastra Vargas
Yanapakuy: Juan Revollo Valencia (2011)
Phutukuna: Kallawaya jap'iy tusuqkuna
P'anqap uyan: (2009)
Siqichaq: ORURO Artes Gráficas s.r.l.
Ñit'iq:

La Paz - Bolivia 2012

-chka k'askaq apaykachay

Kay k'askaqqa juk qhatiriy juk kutipi qhatirichkasqanta willan. Chay ruwakuyqa mana tukukusqanta qhawachin, astawanpis ruwakuchkallanpuni, ruwakuyqa qhatirichkallanpuni.

Ruwakuykuna ñawpa pachapi, kunan pachapi chanta qhipa pachapi qhatirichkasqankuqa kay k'askaqwan riqsichikullankutaq.

Ñawpa pacha

Qayna, ñaqa, wakkunapiwan.

Kunan pacha

Yakuta upya-chka-ni.
Tukuy kaypi kachkanchik.

Mayk'aq? => kunan

Qhipa pacha

Llamk'aq ri-chka-saq.

Mayk'aq? => Kunanmanta qhipaman.

Kay k'askaqqa imaymanamanta llaqtakunamanjina chayri runamanjina rimarikun: -sha-, -sia-, -sa-, -ja-, -chka-. Jinapis qhichwap ñanchariyninpiqa juklla qillqayninqa: -chka-. Ñawiriypi rimariypiqa imaymanamanta apaykachayta atisunman, jinapis qillqaypiqa -chka- k'askaqpuni kanan tiyan.

Imaymana	Juklla
Jamu-sia-ni	Jamu-chka-ni
Taki-sha-nku	Taki-chka-nku
Ruwa-sa-ni	Ruwa-chka-ni
Ri-ja-yku	Ri-chka-yku

Imatataq ruwachkanku?

1 Imakunatatataq ruwayta yachanchik? Ruwaykunata riqsispa ñawirisun.

Arus ch'akita mikhuchkan

Asikuna tusuyta tusuchkanku

T'antata ruwanapaq ñatuchkan

Papawkiwan pukllachkanku

Wayrasimipi parlachkan

Mamanrayku waqachkan

Llaqtayuq runa tantakuchkan

Chuwakunata mayllachkan

P'achata t'aqsachkan

Llaqta chawpi kanchata pichachkan

Mikhunayuq chuwata apachkan

Chakra runata tapuchkanku

2

Rimaykunata ruwachkasqanku rimachiqwan junt'achisun.

Riwu uchuta _____chkanku

Jula Julata _____chkanku

T'antapaq _____ñatu_____chkan

Awutuwan _____chkan

Wawqinmanta _____chkanku

Yakurayku _____chkan

Llaqtayuqkuna _____chkanku

Chuwata _____chkan

P'achata _____chkan

Khallkisqata _____chkan

Wiphalata _____chkan

P'achata _____chkanku

3

Imatachus ruwach kanku, chayta qillqariy.

Akullichkan

4

Kay arawita ñawirispa -chka k'askaqniyuq rimachiqta mask'ariy.

YARQHAY WATA

Ángel Terrazas Bernabé

Yana phuyu, mayman karunchakunki?
Ima wayq'upi chinkapunki?
Pitaq pusakapusunki?
May karuman puñuq ripunki?

Sallqakuna qawirachkanku,
Chakrakuna llakiyta ñak'arichkanku,
Uywakuna phutiya muchuchkanku,
Runakuna llaki phutiya waqachkanku.

Tata Intip rupha k'ajayninwan
Mana khuyayniyuq qanqachichkan,
Runap llamk'ayninta wañuchichkan,
Pachamamanchikta waqachichkan.

Chhakakunalla, khurukunalla
Tukuyta mikhukapuchkanku.
Runakuna, uywakuna, tukuy
Janaqpachata qhawachkanku.

Yana phuyu jampuy!, utqhamuy!
Urqkunata wasaykamuy,
Illapa masiykiwan chayamuy,
Kay ch'aki jallp'ata qarpamuy.

Chiwanku, chiwankuy,
Parata waqyamuy,
Janaqpachawan uyarichikuy,
Parata chayachimuy!

Mit'akuna

1 Phutukunata qhawarispa arawit'aqanman tinkuchisun.

Mit'a ruwaykuna

Pawqarmit'a chayaykamunña,
arawu chullurichkanña,
yunta mikhuchkanña,
muju wakichisqaña,
surk'anchik, mujuta t'akanchik.

Chirawmit'a chayaykamuchkanña,
llullu chuqllu pallasqaña,
jumint'a chayachkanña,
paquma waqarimunña,
pukllay raymipi tusumusunchik.

Jawkaymit'a qhatimuchkanña,
qhasa chayaykamuwanchikña,
chakra juqharinapachaña,
mikhuy piwrasqaña,
Pachamamaman pachikunchik.

Chirimit'a taripaykuwanchikña,
ch'uñu ch'uñuchaypiña,
musuq wata kaypiña,
chakra wanuchanaña,
tarpuy jallp'a wakichinanchik.

2 Kay qillqata allinta ñawirisun.

Tata Kasiyanuqa Urmiri jap'iyanta. Payqa sapa p'unchaw 5:00 tutamanta jatarikun. Wayrasimiñiqta sut'iyay Chinkiritu wakichiyta uyarin. Chay wakichiyqa qhichwapi parlamun. Chantaqa qutuchakuyman rinanpaq wakichikun. Awutu jamuptin wicharin. Chakaman chayaytawanqa achkha yaku yaykumusqanta rikun. Qutuchakuy tantakuyta qallariptintaq tukuywan tinkun. Tantakuy tukukusqantawantaq jula julapi tusurikunku.

3 Rimachiqkunapi -chka k'askaqa apaykachaspa junt'achiy.

1. Ama anchata ch'aqwaychikchu. Willaykunata _____.
2. Ima simitataq _____ nku?
3. Mana _____ ykuchu.
4. Utqhayta jamuychik! Awutu _____ nña.
5. Lluqhalla llaqtaqa P'utuqsi jap'iypi _____ n.
6. Yakuqa astawan achkha _____ n.
7. Kunan wataqa mana riwuta _____ nchikchu.
8. Tatakunayqa Yutalapi _____ nku.
9. Imatataq ñañayki _____ n.
10. Mana _____ nchu.

(uyariy)
(parlay)
(qutuchakuy)
(jamuy)
(kay)
(yaykumuy)
(puquchiy)
(tiyay)
(ruway)
(llamk'ay)

Qallcha p'acha

Augusto Condori Vela

Qallcha qharip chanta warmip p'achanqa kaykuna kanku:

Jayana chayri **yantana** wakin kutiqa "ukhun p'acha" sutiwan riqsisqa. Kay p'achataqa q'ala ukhunkupi churakunku. Kay p'achaqa ñut'u willmamanta ruwasqa kachkan.

Aymilla. Kay p'achaqa yana wayitamanta chayri pañumanta ruwasqa kachkan. Kay aymilla k'achitu sirasqa, tukuy lliphi iluwan; riwitin, kunkan, mankasninpuniqa likrankama k'acha llihipiq sirasqa.

Aqsu. Kay p'achaqa yana ñañu q'aytumanta awasqa, puraqa kantunpi pallayniyuq. Aymillap patanpi wallak'un ukhuta pasan, ranchuwan t'ipasqa. Aqsuqa sumaq suk'ayuy kanan tiyan pallaynin qhawarikuy qhawarikuy purinankupaq.

Kañari. Rakhu yanawan yuraqwan chumpi. Anchhuman juk wikujina, phatu p'acha, chumpiman rikch'akuq, ukhunchikta sumaq k'aspita jap'inanpaq apaykachakun.

Chumpi. Kayqa anchhunman kimsa ruk'anayuy, jatunninmantaq rasaray partiuy, puntakunanpi watukunayuy, ñañu q'aytumanta pallayniyuq ruwasqa. Kañarita, aymillata aqsuta ima p'achallikuptinku sujitananpaq.

Sumiru - luq'u. Sumiruqa qharipaq warmipaq wakjinapura. Qharipqa mana warmiptajina sintata apanchu. Warmipqa tukuy llimp'i sintata apan, muyurisqa, inawa puntillatawan tusunapaqqa t'ikayupuni kanan tiyan. Kay sumirukunaqa yuraq, muruch'i yanapis kanku, ichuranga tarjapmanjina rikch'akun.

Wayita. Kay p'achaqa tikaja kanayan, k'achitu tukuy llimp'i iluwan sirasqa, sumaq pallaysirayniyuq, riwitiyuq, luykukunayuy, tukuy llihipiq llimp'imanta.

Lliklla. Sumaq ñañu q'aytumanta awasqa lliklla. Puka, panti karayuy kayta yachan. Kantunpiqa tukiya laya pallayniyuq.

Kamisa. Kamisaqa inawa puntilla t'ikajina ruwasqa kachkan. Kaytaqa kunkankupi pukllay, Santa Warwara (Barbara), paskuwa raymikunapaq churakunku.

Jut'a. Jut'ankuqa rayminankupaqqa suylamantapuni kanan tiyan. Kunanqa manaña chaypis kanchu, wakinkunapllataña tiyan. Unayqa suylapuru qullqi kampanillakunayuy raymikunapi tusurinankupaqqa kariq. Qhari warmi apaykachanku.

Aymilla. Paykunaqa kamisataqa "aymilla" ñinku. Kay aymillaqa wayitamanta, pañumanta sumaq pallayniyuq sirasqa. Kunkanqa ñawpaqman wasaman pallqayuy. Chayrayku qallchiñutaqa "q'arawasa" ñiq kasqanku.

Kalsuna. Kay p'achaqa yuraq wayitamanta awasqa. Ura puntanqa khuskan chankakama anchhu. Kay kalsunataqa mint'urpaspalla churakuna patanpi siñur jap'inanpaq.

Siñur (awasqa). Kayqa panti q'aytumanta awasqa p'acha. Anchhumanqa kimsa t'aqlliyyinacha, jatunmantaq rasara kuraqcha kanman.

Siñur (suylamanta). Kay siñurqa suylamanta ruwasqa, t'ikachasqakunantaq qullqimanta, kampanillakunayuy. Wakinqa phisupurumanta k'acha ll'impawan jap'isqapacha, puntanpitaq jiwillayuy.

Punchu. Punchutaqa kasi parti watapi puñuchispa puñuchispa awanku, manaskiqa llawqhacha awakunman.

Chalina. Qallcha jap'iykunapiqa kay chalinaqa iskay llimp'illa apaykachakun: ch'umpiwan anqaswan. Kay chalinaqa iskay partiuy: juknin awasqa q'aytumanta pallayniyuq, juknin puntantaq p'itasqa sara pallayniyuq. Luykuntaq llihipiq q'aytumanta k'acha ruwasqa.